

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

CZIRÁKI ZSUZSANNA
GAAL GYÖRGY
HERMAN LEVENTE
JAKÓ KLÁRA
KÁRMÁN GÁBOR
KRUPPA TAMÁS
OBORNI TERÉZ
PAPP KLÁRA
RÁCZ BALÁZS VIKTOR
SEBESTYÉN KINGA
SUDÁR BALÁZS
B. SZABÓ JÁNOS
SZALAI ÁGNES

8

„A BERETVA ÉLIN...”

AZ EREDÉLYI FEJEDELEMSÉG KÜZDELME A MEGMARADÁSÉRT

III. FOLYAM
2022.
AUGUSZTUS

SZALAI ÁGNES

„AZ KÖRÖSI FALUK FELŐL IGEN GYENGE REMÉNYSÉGÜNK LEHET...”

I. Apafi Mihály és kormányzata küzdelme Halmágy-vidék megtartásáért (1670–1671)

■ Az Erdélyi Fejedelemség I. Apafi Mihály nevével fémjelzett korszakát (1661–1690) az állam korábbi időszakaihoz viszonyítva is kiszolgáltatottabb periódusként értékeli a történelemtudomány. Ez elsősorban az úgynevezett második uralmi válság történéseire, úgymint Várad elestére (1660) és ezzel együtt a Partium nagy részének oszmán kézre kerülésére vezethető vissza.¹ Ennek következményeként ugyanis az Erdélyi Fejedelemség szomszédságában megerősödött az oszmánok befolyása, emellett az állam működése – beleértve annak védelmét – szervezetlenné vált. Erdély nyugati vármegyéinek számottevő része az oszmán tartományoknak és a fejedelemségnek egyaránt adózni kényszerült, azaz ezt a térséget is az úgynevezett kettős birtoklás (*condominium*) jellemezte. A Várad, valamint Temesvár és Jenő központtal működő török vilájetek vezetői – a Magyar Királyság hódoltsági peremvidékéhez hasonlóan – tartományuk működtetése érdekében folyamatosan adózó területeik növelésére törekedtek, ez esetben az Erdélyi Fejedelemség rovására.² Ez állandó konfliktusforrássá vált Erdély és az oszmán vilájetek között. Jelen tanulmány célja az ellentétek egy epizódjának ismertetése: a temesvári tartománybeliek és az Erdélyi Fejedelemség kormányzata között a Fehér-Körös folyó környéki vagy, ahogy a korabeli források emlegetik, Halmágy-vidéki falvak

„...a szultán minden
hadaival Erdélyre
megyen által,
s megmutatja,
s megtanítja,
hogy mi Erdély.”

A határ menti konfliktus kiéleződése

■ Az uralmi válság zavaros éveit követően az erdélyi kormányzat az állam területének megőrzése érdekében – az újonnan létrehozott váradi török tartomány mellett – a temesvári vilájetnek adózó térség kiterjedéséről is tárgyalást folytatott a Portán.³ Már Daczó János 1663-ban Bornemissza Anna fejedelemasszonynak Drinápolyból küldött jelentéséből körvonalazódott azonban, hogy Erdélynek igen szűk a mozgásteret a kialakult állapot megváltoztatására. Daczó ugyanis arról számolt be, hogy a temesvári törökök a Halmágy folyó mellett elfoglalt, így már számukra is adózó 49 faluról nem akarnak lemondani, és ezt a Portán is támogatják.⁴ Néhány hónappal később Belényesi Ferenc tárgyalta a kérdést, aki 1664 januárjában egy oszmán követ (*kapudzsí*) kíséretében tért haza a Portáról. Ekkor vált biztossá, hogy az Apafi-kormányzatnak kevés esélye van az ügy gyors rendezésére. Az erdélyi kormányzatnak a jenői török katonák Nagyhalmágy környéki hódoltatása miatt tett panaszára ugyanis Köprülü Mehmed nagyvezír ellentmondásosan rendelkezett. A nagyvezír leszögezte, hogy a temesvári vilájetnek csak a Jenő várának elfoglalásakor (1658) a véghellyel együtt oszmán kézre kerülő, jórészt Zaránd és Hunyad vármegye területére eső falvak kell, hogy adózzanak, megtiltva további falvak adóztatását. Míg azonban a nagyvezír levelében 40 adózó falut említett Apafi Mihály fejedelemnek, a települések nevét tartalmazó, Pír Mehmed pasa által készített, a Portán „hitelesített” és a nagyvezír leveléhez is mellékelte regestrumban összesen 62 falut jegyeztek fel, beleértve a Halmágy folyó vidékén fekvőket is.⁵ A fejedelmi kormányzat ezt követően több ízben próbálta elérni, hogy valóban csak a Jenő elestekor elfoglalt helységek adózzanak a temesvári vilájetnek. Ahogy Nalácsi István 1664-es portai követutatisztásában megfogalmazták, a falvak közül „az melyek, mikor Jenőt annak előtte a török bírta, oda valók nem voltak, [...] azon kell könyörögni, hogy azok mostan is az hódolás alól felszabadítsanak”.⁶ 1665-ben Paskó Kristóf is eljárta az ügyben a Portán, arra törekedve, hogy az említett, Jenő és Deszni végvárához tartozó, Halmágy-vidékéig foglalt terület kerüljön ki az oszmán hódoltatás alól.⁷ Azonban Paskó tárgyalásai sem hoztak előrelépést az ügyben. Az 1660-as évek második felében így az erdélyi kormányzat a váradi törökökkel való határigazítás mellett a temesvári tartományhoz adózó területekről történő megegyezésre is újra kísérletet tett. A Portáról érkezett *kapudzsíval* a fejedelmi tanács döntése értelmében az ekkorra már tapasztalt diplomata, Szilvási Bálint egyeztetett.⁸ A hosszúra nyúlt tárgyalássorozat azonban nem hozta közös nevezőre az erdélyi és az oszmán elképzeléseket: noha mindkét fél ezekre a tanácskozásokra hivatkozott a későbbi konfliktusok során, éppen az eltérő érdekeik mentén érveltek a Zaránd és Hunyad vármegyei területek adózásának meghatározásakor.

A konfliktus akkor éleződött ki igazán, amikor 1670 januárjában egy Rácz István nevű nemes többedmagával Apafi Mihály fejedelem engedélyére hivatkozva saját halmágyi jószágának adóztatása címén több marhát is elhaj-

tott a temesvári tartománynak is szolgáló területről. A rablásra az oszmánok megtorlással válaszoltak: Nagyhalmágyot és Rác István faluját, Lészát kifosztották, 30 gyermeket elraboltak, többeket megöltek. A dúlás szörnyűségeiről egy szemtanú is jelentést tett a Hunyad vármegyei tiszteknek, miszerint „egy házban emberek rekedvén, reájuk gyűjtötták, s ott hadták, maga is Rác István szőrén szaladott [...], valamit ez megírt helyekről felrakhattanak [...], semmit nem hadtanak”.⁹ Az oszmán katonák a portyázással egyidejűleg komoly követeléssel is előálltak. Gyakorlatilag ultimátumot adtak az erdélyi kormánynak, hogy amennyiben a Pír (másként: Píri) Mehmed pasa által készített jegyzékbe felvett összes falut nem engedik nekik hódolni, néhány héten belül Gyulafehérvárig és az erdélyi érc- és higanykitermelés miatt igen jelentős bányaközpont, Zalatna közelében fekvő Dupapiátráig feldőlnek, és kirabolják a vidéket.¹⁰ Apafi Mihály válaszul azonnal 200 lovast küldött a területre, megparancsolva nekik, hogy akadályozzák meg a portyát.¹¹

Az erdélyi kormányzat kezdeti sikerei

■ A katonai jelenlét kezdetben meghátrálásra készítette a temesváriakat: a pasa nem sokkal később – arra hivatkozva, hogy a rablás a tudtán kívül történt –, megkérte a fejedelmet, hogy rendezzék az ügyet maguk között, Apafi ne értesítse a Portát, és ígéretet tett az elrabolt gyermekek és jószágok elengedésére.¹² A fejedelem a döntés fontossága miatt kikérte kormányzata fő pillérének, Bethlen Jánosnak a véleményét az ügyben. A tanácsúr-kancellár egyértelműen amellet foglalt állást, hogy próbálják meg helyi szinten, a Porta kihagyásával rendezni az ellentétet.¹³ Azonban mivel a jenői *kajmakám*, azaz a jenői beglerbég helyettese újabb fenyegető levelet küldött a halmágyiaknak, amelyben egész Zaránd vármegyét követelte, Apafi amellet, hogy január végén a megegyezés érdekében Jenőbe küldte megbízottját, állandó követe (*kapikiha*), Boér Zsigmond útján a Portát is értesítette a konfliktusról. A *kapikiha* február végén arról tájékoztatta az erdélyi kormányzatot, hogy a Portáról újra egy *kapudzsit* küldenek a végbeli ellentét rendezésére.¹⁴

A *kapudzsit* személyéről egyelőre keveset árulnak el a források, azonban az bizonyos, hogy az erdélyi kormányzat számára nagyon hamar világossá vált, hogy egy nagy tekintélyű követ érkezésére számíthatnak, ahogy Székely László postamester fogalmazott róla: „az császár kapucsiak között is másodiknak mondják”.¹⁵

Ebből és a kérdés fontosságából adódóan nem meglepő, hogy a fejedelmi tanács több tagja és Bornemissza Anna fejedelemasszony is kifejtette véleményét az oszmán követtel való tárgyalás kérdésében. A tanácsurak közül eddig Bánffy Dénes és Teleki Mihály javaslatát ismerjük, akik a fejedelemasszonnyal együtt azt szorgalmazták, hogy az erdélyi érdekek Portán való érvényesítése céljából nagy összeggel kenyerezzék le az érkező oszmán megbízottat. Emellet a fejedelmi udvar tagjai közül többen javasolták, hogy az ügy kivizsgálása miatt a jenői és temesvári törököket is felkereső oszmán követ mellé a fejedelem adjon erdélyi kísérőket annak érdekében, hogy a szomszédos törökök ne tévesszék meg hazugsággal a *kapudzsit*.¹⁶ Apafi Mihály – megfogadva a tanácsokat – a március utolsó napjaiban az udvarba érkező

oszmán követet¹⁷ többször megvendégelte, őt magát két nagy értékű lóval és ötszáz tallérral, míg szolgáit drága posztóval ajándékozta meg, és két kísérőt adott mellé jenői útjához. Nyilvánvalóan ennek köszönhetően az oszmán követ az ügy Portán való előterjesztésekor a támogatásáról biztosította az erdélyi kormányzatot, és ígéretet tett arra is, hogy „mindenütt megfenyegeti az végeket, hogy ennek utána jó szomszédságot tartsanak” Erdéllyel.¹⁸ Az oszmán követ ígérete bizakodásra adhatott okot az erdélyi kormányzat számára, annál inkább, mert Boér Zsigmond *kapikiha* is arról értesítette a fejedelmet és Bornemissza Anna fejedelemasszonyt, hogy az 1670 májusában a Portára visszatérő *kapudzsi* valósan tárta a nagyvezír helyettese (*kajmakám*) elé a temesvári határ kérdését. A fejedelemasszony pedig a további támogatás érdekében a portai méltóságviselőknek ajándék gyanánt több száz tallért is küldött.¹⁹

Diplomáciai küzdelem a Portán

■ A sikeres helyi tárgyalás ellenére az erdélyi kormányzat diplomáciai úton is szükségesnek érezte biztosítani az elért eredményt. Ennek érdekében Apafi Mihály fejedelem levélben bekérte a fejedelmi tanács tagjainak véleményét az ügyben, majd a Balázsfalvára összehívott tanácsülésen is napirendre került a végvidéki konfliktus kérdése.²⁰ A tapasztalt diplomata, Baló László számára 1670 májusában kiadott instrukcióban ugyanis megoldásra váró problémaként hangsúlyt kapott a Hunyad és Zaránd vármegyei határkonfliktus, valamint a temesvári és jenői török katonák portyázásainak kérdése is.²¹ Annak ellenére, hogy a fejedelmi kormányzat Balót a portai méltóságviselők lekenyerezése érdekében nagy értékű ajándékokkal indította útjára,²² valamint Boér Zsigmond állandó portai követet is intették, hogy emlékeztesse a *kapudzsi*t az erdélyieknek tett ígéretére,²³ a nyár végéig elhúzódó portai tárgyalások végül sikertelenségbe torkollottak. Habár a nagyvezír kezdetben nem adott igazat a Portán a maguk érdekeiért „lobbizó” jenői követeknek a Halmágy-vidéki falvak ügyében,²⁴ Baló László augusztus végi levelében már arról számolt be, hogy a nagyvezír parancsot adott a falvak jenői törökök számára való azonnali átadására.²⁵ Maga a nagyvezír utasítása és az a tény, hogy ennek értelmében a szomszédos török tartományok katonái megkezdték a felkészülést a Halmágy-vidéki falvak fegyverrel való behódoltatására, óriási riadalmat keltett az erdélyi kormányzat körében. Kapi György Hunyad és Zaránd vármegye főispánja, aki saját birtokainak elvesztése miatt is érdekelt volt a falvak hódoltatásának megakadályozásában, azonnal hadba szólította a vármegyei katonaságot. Emellett a tanácsúr a közeli Gyulafehérvár védelme érdekében a Fehér vármegyei hadak „felültetésére”, a fejedelmi tanács összehívására és a temesvári pasa ajándékkal való lekenyerezésére tett javaslatot. Kapi mellett a fejedelmi tanács több tagja is aggodalmát fejezte ki a gazdaságilag jelentős terület kettős adóztatása miatt.²⁶ Az erdélyi vezetés ezért úgy határozott, hogy újra a „felettes hatalomhoz” fordulnak, vagyis a portai diplomácia útján próbálják meg saját érdekeiket érvényesíteni a falvak ügyében.

Az erdélyi kormányzat Rhédey Ferenc tanácsurat bízta meg a portai követi feladatokkal: az évi adóbeszolgáltatással egyidejűleg a végvidéki konfliktus rendezésére is utasítást kapott. Az erdélyiek Halmágy-vidéki falvak adóztatására vonatkozó álláspontját nagyon részletesen tárgyalta a Rhédeynek adott instrukció, három „lépcsőt” kijelölve a követ számára az egyezkedésre. Rhédeynek mindenekelőtt az új *kapikihával*, Türi Lászlóval együtt ki kellett puhatolnia, hogy van-e egyáltalán reális esély az egyezkedésre a falvak adóztatása kapcsán. Amennyiben úgy találják, hogy van lehetőség a tárgyalásra, első körben azt szorgalmazzák, hogy a Jenő oszmán kézre kerülésekor (1658) megállapított határt tekintsek véglegesnek (1). Abban az esetben viszont, ha a Portán továbbra is ragaszkodnak a Halmágy-vidéki 49 falu adóztatásához, tárják a fővezér elé az oszmánok által hivatkozási alapnak tekintett *defterben* alkalmazott „trükköt”: ugyan a Portáról küldött összeírásban valóban 49 falut jegyeztek fel, azonban a feltüntetett települések között elhelyezkedő számos falu neve nem került bele a jegyzékbe. Ennek a csúsztatásnak köszönhetően pedig a Temesvár tartománybeli törökök valójában több mint 100 falut vonnának adóztatásuk alá. Ez pedig ahhoz vezetne, hogy Erdély nem tudná beszolgáltatni az éves adót a Porta számára (2). Ha ez a törekvés sem érne célt, végző esetben amellet kardoskodjanak, hogy 49 egymás mellett fekvő falu kerüljön közös birtoklás alá, annak érdekében, hogy a köztes területek adózásának kérdése ne legyen későbbi vita tárgya.²⁷

Rhédey és Türi elhúzódó tárgyalásai nem hoztak azonnali eredményt, és a későbbiekben a Porta elutasító magatartásáról számoltak be. Jelentésükből kiderült, hogy mivel a szultán már egyszer odaadta a jenőieknek a falvakat, nem változtatja meg döntését. Az erdélyi kormányzat számára azonban reményre adott okot, hogy a nagyvezír kijelentette, követet küld Erdélybe, bizakodhattak tehát, hogy a Rhédeyéknek adott válasz mégsem tekinthető véglegesnek. Az ügy súlyát jól mutatja, hogy csak az oszmánok által feljegyzett 49 falu – vagyis a köztes falvak beszámítása nélkül – összesen 641 adózó portát és ezzel együtt legalább 40 ezer *oszipora* (= *akcse*) éves jövedelmet jelentett (volna) az oszmán vilájetbelieknek.²⁸ Viszonyításként érdemes elmondani, hogy egy igásló körülbelül 200 *osziporába* került a 16. század közepén. A bevétel tehát igen figyelemre méltó még akkor is, ha számolunk az *oszipora* nemesfémtartalmának folyamatos ingadozásával és a pénzromlással.²⁹ A jelentős összegű jövedelem magyarázata pedig elsősorban az, hogy a fejedelemség viszonylag gazdag területeiről volt szó, egészen Körösbányáig terjedően. Naláczi István leveléből ugyanakkor tudjuk, hogy maguk a törökök sem voltak tisztában vele, hogy a „*rossz pribék*” által regestumba vett falvak hol feküdtek, ahogy fogalmazott, „Halmágy vidékén közülük talán tíz falu sincsen, hanem Körösbányán is innét [ti. keletre – Sz. Á.] vannak, az vezér pedig Halmágy vidékinek írja”.³⁰ A szükséges lépések előkészítésére a fejedelem Rhédey Ferenc hazatérésének idejére, az egyébként Fogarasban összeülni készülő országgyűlést megelőző napra, „*egy napi consultatiora*” tárgyalni hívta egyes tanácsurait. Egyrészt annak megvitatására, hogy a Portán miként lehet érvényesíteni érdekeiket, másrészt hogy honnan tudják majd előteremteni a vizsgálatra érkező oszmán követ lefizetéséhez szükséges összeget.³¹

A fejedelmi tanács tárgyalása és az országgyűlési végzések értelmében a kormányzat újabb portai egyezkedésekkel próbálkozott, a három rend képviseletében Daczó Jánost és követársait, Trajnek Pétert és Cserményi Mihályt küldte a Portára. A követeknek adott utasítás mindenekelőtt az ügyben eljáró Panajoti tolmácsnak és a nagyvezír más „*belső embereinek*” lefizetését hangsúlyozta. Úgy gondolták ugyanis, hogy e nélkül „*lehetetlenség az fővezért conciliálni* [ti. megnyerni – Sz. Á.]”. A követek további feladata volt, hogy bizonyítsák: a Halmágy-vidéki falvak soha nem adóztak a temesvári török tartománynak. Igyekezzenek tehát elhárítani a térség kettős adóztatását, azzal érvelve, hogy az erdélyi államnak a vidék adóira is szüksége van az éves portai adó előteremtéséhez. Az erdélyi kormányzat úgy vélte, hogy a nagyvezír indulatosan fogadja majd a falvak átadásának diplomatikus megtagadását. Mégis arra intették megbízottjaikat – reménykedve, hogy a korábbi, Rhédey Ferenc vezette követséghez képest előrelépést érhetnek el –, hogy semmiképpen ne tegyenek ígéretet sem a 49 falu átadására, sem arra, hogy cserék révén készek azonos számú, egymás mellett elhelyezkedő falvakat közös birtoklás alá bocsátani. Ehelyett arra törekedjenek, hogy a portai méltóságviselők megajándékozásával időt nyerjenek, hogy a válaszról az országgyűlés tárgyalhasson. Összességében az erdélyi kormányzat – továbbra is érzékelve és érzékeltetve a helyzet súlyosságát – kijelentette, hogy a követség „*igyekezzék annak a nemzetnek keménységéhez alkalmaztatni magát*”.³²

Időközben azonban Erdélyben az a hír kapott szárnyra, hogy a végbeli török katonák Jenőben gyülekezni kezdtek a körösi falvak elfoglalására. Az ekkoriban keresdi otthonában időző Bethlen János kancellár-tanácsúr figyelmeztette az erdélyi kormányzatot a várható veszélyre. Továbbá arra, hogy a Portán a védekezést is nyílt fegyverkezésnek és felkelésnek (*rebellio*) tarthatják, az országra nézve mégis végzetes következményei lehetnek, ha nem készülnek fel a lehetséges támadásra, s a fejedelem nem rendelkezik a fegyveres foglalás megelőzéséről.³³ A veszély elhárítása érdekében a fejedelmi kormányzat már a korábbi napokban, levélben kereste meg a temesvári és jenői előljárókat, valamint a nagyvezírt és az ügyben eljáró *kapudzsiját*. Bejelentették a portai követküldést, és azt kérték, hogy amíg a követek Portán való tárgyalása nem ér véget, ne pusztítsák a lakosságot, azzal érvelve, „*hogy nem ellenséggel, hanem hatalmas császárunk [...] jószágával vagyon dolga [...], és ha az szegény emberek akárki miatt pusztíttatnak, hatalmas császárunké az kár*”.³⁴ A levelek bizonyosan célt értek, ugyanis a következő hetekben Naláczi István főudvarmester arról értesítette Teleki Mihályt, hogy „*a hírek igen csendesedtek, az körösi falukra sem fenyegetőznek most az törökök, hihető, a Portáról várnak ők is*”.³⁵

Daczó János és társai április végén érkeztek meg a Portára, azonban a nagyvezírhez csak néhány héttel később nyertek audienciát. A korábban Erdélybe küldött *kapudzsi* ugyanakkor már előzetesen beszámolt a nagyvezírnek az erdélyi kormányzat törekvéséről, s a Daczó János által vezetett újabb követség küldésének céljairól. Az erdélyiek szavait idézve tudatta, hogy azért érkeztek, „*mert újabban könyörögni akarnak [...], hogy az mely falukat Jenőhöz rendelt volna ő hatalmasságuk, ne vétetnének el [...], mivel most is kevesen vagyunk, s az adónkat alig tudjuk megadni*”.³⁶ Daczóék előzetes tár-

gyalása a portai tisztségviselőkkal, az erdélyi érdekeket támogató Panajoti tolmáccsal és Izsák effendivel közvetlenül megérkezésük után megtörténhetett. Azonban annak ellenére, hogy több ezer tallér „kenőpénzt” adtak a portai méltóságviselőknak, a tárgyalások az erdélyiek számára kedvezőtlen helyzetet vetítettek előre. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a korábbi egyezkedésre hivatkozva az oszmánok a Halmágy folyó vizét jelölték ki hódoltsági határnak. Emellett 1671 májusában már olyan hírek is terjedtek, hogy amennyiben a fejedelem nem tesz eleget mihamarabb a falvak adózására vonatkozó temesvári követelésnek, akkor „a szultán minden hadaival Erdélyre megyen által, s megmutatja, s megtanítja, hogy mi Erdély”.

Ugyanakkor az erdélyi követek arról a felröppenő hírről is jelentést tettek, hogy az esély továbbra is megvan arra, hogy csak egymás melletti falvak kettős adóztatására adjanak engedélyt a Portán.³⁷ Daczó János és Türi László jelentései alapján, felmérve a kérdés súlyosságát, Apafi Mihály tanácsúri tárgyalást kezdeményezett, mivel – ahogy a fejedelem fogalmazott – „nem tartván bátorságosnak az egész ország convocálására halasztani választételünket”. Így az éppen Thoroczkay Péter lakodalmán, Vingárdon tartózkodó fejedelem és a tanácsurak nagy része a kérdés megvitatása után, június elején újabb utasítást küldött a portai követeknek. Ebben egyrészt elrendelték, hogy a nagyvezír megnyugtatása érdekében újra hívják fel a portai méltóságviselők figyelmét az erdélyi kormányzat korábban küldött könyörgő levelére, amelyben biztosítják hűségükről a Portát (1). A falvak átadásáról úgy vélekedtek a tanácsulésen résztvevők, hogy az úgy nem fog a nagyvezír elé kerülni, a követeknek csak az alacsonyabb portai tisztségviselőkkal kell majd erről tárgyalniuk. Így adjanak diplomatikus választ nekik: mivel a fejedelemség alárendelt státuszából adódóan a szultáné, így az ő döntésére bízzák magukat ebben az ügyben is (2). Ha mégis további tárgyalásokra kerülne sor a falvak ügyéről, akkor ériék el, hogy „*mentől kisebb kárral*” záruljon le a kérdés. Kapi György tanácsúr javaslata értelmében pedig utasították a követeket, hogy a határ pontos kijelölésére törekedjenek, a mezsgyét a „*Halmágy mellett lefolyó patakig*” terjedően határozzák meg. Erről pedig próbáljanak írásban is biztosítéklevelet szerezni, amelyre a későbbi végvidéki konfliktusok során az erdélyi kormányzat hivatkozhat (3).³⁸

Daczó János és követtársai, valamint Türi László *kapikiha* a friss utasítás alapján, július közepén újabb tárgyalásokba kezdhették, ekkor már a nagyvezír *kihájával*, Panajotival, és azt jelentették a fejedelemnek, hogy a falvak sorsa néhány napon belül eldőlt.³⁹ A tárgyalások során ugyanakkor problémát okozott, hogy a végbeli török követek is audienciát nyertek Panajotinhoz, akik Apafi Mihály fejedelem halálhírét terjesztették, remélve, hogy az ügyüket támogató személy kerül a fejedelemség élére.⁴⁰ A hazugság hamar tisztázásra került, és Daczóéknak a tárgyalás során sikerült némi előrelépést elérni Halmágy-vidék kérdésében is: a Portán ígéretet tettek arra, hogy a falvakat „*egy sorjában vetetik el*” a korábbiakban határnak kijelölt Halmágy vize mentén.⁴¹ Erdélyi kormányzati körökben részsikerként értékelték az eredményt, hiszen az elsődleges cél a falvak kettős adóztatásának felülvizsgálata és elkerülése lett volna. A kormányzati ügyekre nagy rálátással rendelkező és birtokai miatt az ügyben fokozottan érintett Naláczi István főudvarmester

meglehetősen negatívan értékelte a kialakult helyzetet, miszerint „*az körösi faluk felől igen gyenge reménységük lehet*”.⁴² Naláczi borúlátó megállapítása nem volt túlzó, hiszen egyrészt a területveszteség borítékolható volt. Másrészt annak ellenére, hogy az erdélyi kormányzat másodlagos célját a portai tárgyalások során sikerült elérni, ugyanis a Halmágy folyó mentén egymás mellett fekvő falvak kerültek kettős adóztatás alá, az erdélyiek mégsem lehettek biztosak abban, hogy a szomszédos török vilájet vezetőivel sikerül majd a portai parancsot elfogadtatni.

A Daczó János által a szultáni utasítást magában foglaló, a nagyvezír aláírásával ellátott, Erdélybe hozott parancslevél kézhezvételével szinte egyidejűleg a Porta is *kapudzsit* küldött a fejedelemhez Mehmed aga személyében, aki augusztus első felében érkezett meg a radnóti udvarba.⁴³ Az oszmán követ célját Naláczi István főudvarmester összegezte: „*azért küldetett, hogy azokat a falukat vegye rendbe, és igazítsa el úgy, hogy többször önagsága, az fővezér ne búsíttassék*”. A *kapudzsi* tájékoztatása alapján pedig az is nyilvánvalóvá vált, hogy a falvak adózásának kérdését a végleges döntés reményében az ő vezetésével egy oszmán és erdélyi tagokból álló, helyszíntre kiküldött bizottság (*commissarius*) fogja vizsgálni.⁴⁴

A helyszíni bizottság működése és eredményei

■ Az ügy fontossága miatt és a gyors döntéshozatal érdekében sor került az erdélyi fejedelmi tanács összehívására, és határozatuk értelmében jelölték ki az erdélyi küldöttség tagjait.⁴⁵ Nagyon gyakorlatias módon Kapi György tanácsurat szemelték ki az erdélyi bizottság élére. Kapi ugyanis személyesen is érdekelt volt a falvak ügyének rendezésében, hiszen birtokainak jelentős része ebben a térségben helyezkedett el. Hunyad és Zaránd vármegyei főispánként pedig az esetlegesen szükséges katonai védelmet is a helyszíntre hívhatta volna. Mellette bizonyára hasonló okokból került szóba Nagy Tamás tanácsúr neve is. Végül mindketten kimentették magukat a feladat alól, s az erdélyi bizottság vezetésével a szintén a térségben birtokos Balogh Mátét, a korábbi váradi alkapitányt, ekkori udvarmestert bízták meg. Mellé a portai diplomáciában és ebben a kérdésben egyaránt jártas, személyesen is érintett és érdekelt Cserményi Mihályt és Szilvási Bálintot, valamint a vidéket jól ismerő Hedri Benedeket jelölték ki.⁴⁶

Az erdélyi *commissariusok* 1671 augusztusának végén érkeztek meg Nagyhalmágyra. A Jenőből katonák kíséretében érkező oszmán követektől és az általuk hozott levélből az erdélyi követség ekkor szerzett tudomást a lippai, temesvári és jenői kádik (bírók) és egyéb tisztségviselők határjárásra történő másnapi jöveteléről. Az erdélyi biztosok előrelátó módon megérkezésükkor felmérték, hogy mekkora házszámkülönbség van a saját és az oszmánok *deftere* között. Tették ezt annak érdekében, hogy amennyiben az oszmánok ragaszkodnának az összeírásukban szereplő népességszámhoz, ennek megfelelően, de a maguk érdekeit képviselve tudják igazítani a határt és nagyjából azonos portaszámú, egymás melletti falvakat elcserélni az oszmánokkal. Emellett az előzetes tárgyalások alapján az erdélyi követek a feje-

delmi kormányzathoz azzal a kéréssel fordultak, hogy küldjenek aranyat a tárgyalásra érkező oszmánok lekenyerezése érdekében.⁴⁷

A tárgyalás és a határjárás az erdélyi küldöttség és a fejedelemséggel szomszédos török tartományok képviselői, így a temesváriak, a jenőiek, a gyulaiak és a lippaiak részvételével, a Portáról érkező Mehmed aga vezetésével a következő napokban kezdetét vette. Eleinte komoly feszültséget okozott, hogy az oszmánok nem akartak eltérni a saját összeírásukban foglaltak mellől, arra hivatkozva, hogy az erdélyiek sokkal kisebb portaszámú falvakat adnának nekik. Az erdélyi küldöttség természetesen tiltakozott, s Mehmed aga és a követségben részt vevő ismeretlen nevű kádi előtt kinyilvánították, hogy amennyiben a nagyvezíri parancsnak nem tesznek eleget az oszmán küldöttek, panaszukkal újra a szultánhoz és a nagyvezírhez fordulnak. A vitának végül Mehmed aga határozott fellépése vetett véget, ugyanis kijelentette, hogy „hatalmas császár és fővezér képe én vagyok, nekem az a parancsolatom, hogy ne az tefter szerint vegyem el [ti. a falvakat – Sz. Á.], hanem egy szakaszban”.⁴⁸ A *kapudzsi* kijelentését követően megindultak a helyszíni felmérések is, Balogh Máté néhány nappal az első tárgyalások után már Bolgárfalváról tett jelentést a fejedelmi kormányzatnak. Az erdélyi deputáció tagjai továbbra is arról igyekeztek meggyőzni az oszmán követséget, hogy a falvakat az erdélyi összeírás szerint a Halmágy vízen túl, azaz attól nyugatra vegyék el, hiszen az általuk követelt porta- és népességszámot lefedik a folyótól nyugatra eső, az erdélyiek által „felkínált” falvak. Az oszmán küldöttség azonban hiányolta az erdélyiek parancslevelét a falvak ilyen módon való adóztatásáról. Az erdélyi *commissariusok* arra hivatkoztak, hogy Mehmed aga jelenlétében tárgyaltak erről Erdélyben, így kijelentették, hogy „*a kapudzsi pasa a mi levelünk*”, hozzátéve, hogy amennyiben nem sikerül megegyezniük, újra a szultánhoz fordulnak.

Habár Mehmed aga kétségtelenül az erdélyieket támogatta a tárgyalások során, nagyon nehezen sikerült egyezsége jutni: az oszmánok elfogadták, hogy az erdélyiek által kiválasztott falvak portáit veszik adózás alá, azonban csak ott, „*valahol szénaboglyát és egyéb kerti veteményt látnak*”, mert abból tudják, hogy lakják-e az adott falut, így biztosítva, hogy lesz, aki adózzon számukra. Az oszmánok kikötését az erdélyi követség írásba is foglaltatta egy a helyszínen jelen lévő kádival, hogy a későbbiekben elkerüljék a vitát.

Ezzel összefüggésben az erdélyiek szempontjából azonban egy újabb probléma merült fel, Bethlen Domokos ugyanis – vélhetően saját adójának be nem szolgáltatása miatt – Pojána nevű falujának jobbágyságait fogva tartotta, s több porta az említett faluból is kettős uralom alá került volna. Az erdélyiek hiába adták írásba, hogy a jobbágyságokat visszaengedik, a tárgyalások mégis feszült légkörben folytak. Ezt jelzi az is, hogy a határjárást vezető Mehmed aga – Balogh Máté beszámolója szerint – a „*kardját kivonván, hasának vetette, hogy megöli magát*”, ha a felek végre nem egyeznek meg. A Pojána feletti egyezség részben talán az aga kirohanásának köszönhetően mégis létrejött, sőt az erdélyieknek még azt is sikerült megakadályozni, hogy az oszmánok több adózó házat szerezzenek meg az említett faluból. A határjárást folytatva érkeztek el Kapi György falvaira, amelyet az oszmánok más falvakra akartak cserélni, vélhetően ugyancsak a kevés adózó portaszám miatt. Balogh

Máté saját maga jószágát is feláldozva igyekezett kielégíteni az oszmánok igényeit.⁴⁹ Az erdélyi *commissariusok* legfontosabb célja ugyanis az volt, hogy a térség bányái, különösen az érc- és higanybányászat központja, Zalatna és közvetlen környéke megmaradhasson a fejedelemség kezén. A vidék birtokosai – köztük a már említett Bethlen Domokos – azonban a jobbágyaik megóvása és adójuk biztosítása érdekében őket javaikkal együtt elvitték a térségből, így az oszmánok több olyan falut nem fogadtak el, amelyeket az erdélyi *commissariusok* „felajánlottak” a Halmágy folyó nyugati partján az oszmánok *defterében* felírt falvakért cserébe. Emiatt az erdélyiek kénytelenek voltak a nemesfém-bányászat szempontjából jelentős Körös-bánya és Cebebánya kettős birtoklását is elfogadni. Emellett az erdélyi fennhatóság jogfolytonosságának megőrzése érdekében az is lényeges szempont volt, hogy az oszmánok által is adózás alá vont falvak szomszédságában, elszórtan legyenek hivatalosan csak Erdélynek adózó települések is, továbbá hogy az oszmánok *defterébe* ötletszerűen feljegyezett 49 falu közé eső települések közül minél kevesebb kerüljön kettős uralom alá.⁵⁰

A tárgyalások sikerességét az erdélyiek szempontjából némileg nehezítette Mehmed aga folyamatos ellátásának biztosítása, valamint a követség védelmének megszervezése, a térségben ugyanis nagyszámú gonosztevő garázdálkodott. A megegyezés végül a sok nehézség ellenére szeptember első napjaira létrejött. Az oszmán küldöttek utolsó követelése az volt, hogy ne a *commissariusok*, hanem a fejedelem az „ország pecsége alatt” adjon biztosítéklevélet a pontos határvonalról. Leszögezték, hogy amíg ez meg nem történik, addig ők maguk sem állítják ki biztosítéklevelüket.⁵¹ A *commissariusok* véleménye szerint ebből már „kitetszik minden ebség, hogy látassék, hogy nem ők vették el, hanem magunk adtuk”. Ugyanakkor arra kérték a fejedelmet, hogy a fejedelmi tanáccsal vitassa meg a kérdést a végleges megoldás érdekében.⁵² Apafi a radnóti udvarba hívatta a tanácsurakat,⁵³ s az oszmán követség bizonyára megkapta a pecsétetes levelet, ugyanis mind a kettős adózás alá eső, mind az Erdélynek visszaadott és elcserélt falvak jegyzékét, valamint a pontos határvonal leírását tartalmazó oszmán biztosítéklevelével is kiállításra került. Eszerint a korábban az oszmánoknak adózó 49 falu közül 11-et kivettek az oszmán hódoltatás alól, belátva, hogy „Erdélyhez és annak váraihoz közel lévén, Jenőhöz bíratatni nehéz, és abból úgy aztán veszekedések, s határ el nem igazodhatása is láttatván következni”. A kettős adózás alatti, az oszmánok *defterében* feljegyzett további 38 falu közül pedig 19-et „a két fél egyező akaratából” elcseréltek, s így a határ „Cebe[bánya] és Ribice között határozatott meg, Cebe[bánya] Halmágyhoz és Ribice Erdélyhez maradván”.⁵⁴

A Halmágy-vidéki konfliktus mérlege

■ Az Erdélyi Fejedelemség Apafi-kori kormányzatát komoly kihívás elé állították a második nagy uralmi válság következményei: különösen az állam területi vesztesége és ezzel összefüggésben az Erdély szomszédságában működő, az ország rovására folyamatosan adózó portáik számának gyarapítására törekedő török tartományok.

A korszakban a fejedelemség és az oszmán vilájetek között állandósult végvidéki ellentétek egyik jellemző példája a Halmágy-vidék adóztatásának kérdésében gyakorlatilag a korszak kezdetétől fennálló konfliktus. Magától értetődő, hogy az erdélyi kormányzat már az 1660-as évek elejétől a temesvári török tartománnyal való megegyezésre törekedett. Ennek érdekében majd egy évtizeden keresztül a „felsőbb hatalommal”, vagyis a Portával igyekezett egyezsre jutni a Halmágy-vidéki falvak adóztatásáról. A hosszas tárgyalások konkrét eredményt nem hoztak, a feszültség azonban 1670-re fokozódott, s végül az erdélyiek térségbeli portyázása teremtett alkalmat az ellentét teljes kivizsgálására és végső rendezésére.

A több hónapi tartó portai tárgyalássorozat az erdélyiek számára nem hozta meg az elsődlegesen várt eredményt, hiszen a Halmágy-vidéki falvakról nem mondtak le a szomszédos török tartománybeliek. A portai követeknek annyit mégis sikerült elérniük, hogy helyszíni tárgyalások során vizsgálják felül a falvak adóztatásának kérdését. A határjárásra az erdélyi kormányzat nagyon pragmatikus módon a területet jól ismerő és annak védelmében a saját érintettségük miatt is érdekelt személyeket nevezett ki.

A hódoltsági peremvidéken zajló vizsgálat és tárgyalássorozat végül kompromisszumos megoldást hozott: az erdélyieknek kevesebb falut kellett átengedniük a kettős birtoklású területek sorába. Emellett, bár a körösbányai bányaművelés és az itteni harmincad jövedelmét is elvesztett az Erdélyi Fejedelemség, a higany- és ércbányaközpont, Zalatna és környéke megőrzésével a teljes korszakban sikerült ezek gazdasági hasznát biztosítani az állam számára.⁵⁵

Természetesen az egyének szintjén is súlyosan érezte hatását a megegyezés, és a térség falvainak kettős adóztatása. Ez sok esetben az erdélyi földesurak számára birtokaik és jövedelmük elvesztését jelentette. Nalánci István főudvarmester arról panaszkodott levelében, hogy az egyezség értelmében „oda az én ezer tallérom, s még több faluim is”.⁵⁶ A rendezés másik nagy vesztese Kapi György tanácsúr volt, aki így számolt be káráról Teleki Mihálynak: „Nekem Körösbányával [...] tizennevezer forint oda, azonkívül is egynéhány falubeli jószágom.”⁵⁷ Természetesen nemcsak a befolyásos emberek szenvedték meg a megegyezést, ugyanakkor úgy tűnik, hogy az erdélyi kormányzat a lehetőségekhez mérten igyekezte kárpótolni a kisebb kárt vallott birtokosokat. Nyikodin György 1682-ben például azzal a kéréssel fordult a fejedelemhez, hogy örökjogon adja neki a Fehér vármegyei Csekelaka falu egy *portióját*. Apafi eleget tett Nyikodin kérésének, aki a *supplicatiót* a következőkkel indokolta: „[...] mivel az Körösnek Erdélytől való elszakasztásával nekem is bizonyos rész jószágocskám oda adatott, még pedig oly, amely nem volt az törökök regestrumában [...], akkor nekünk, megkárosítottaknak contentatio [ti. jóvátétel – Sz. Á.] ígértetett volt, de mind ez idáig én kárban vagyok”.⁵⁸

Összességében tehát elmondható, hogy mind a térség birtokosainak és lakosainak, mind az országnak komoly problémát és veszteséget jelentett Halmágy-vidék kettős birtoklása. Az 1671-re az erdélyi kormányzat és az oszmánok között megszülető egyezség mégis a kettős adóztatás szabályozásának egy példája. A történelemtudomány által gyenge kezűnek ítélt Apafi

Mihály fejedelem és kormányzata pedig – véleményem szerint – mozgásteréhez mérten a legjobb eredményt érte el a csaknem reménytelennek tűnő helyzetben.⁵⁹

■ JEGYZETEK

1. Az uralmi válság eseményeire: B. Szabó János: *Erdély tragédiája. 1657–1662*. Corvina Kiadó, Bp., 2019.
2. Szakály Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 382-405.
3. A térségbeli hódoltságokról, ellentétekről és a jenőiek által kiterjesztett határról lásd: Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor (szerk.): *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár IV* (A továbbiakban: TMÁO), Eggenberger, Bp., 1871. 87, 177, 188; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Teleki család marosvásárhelyi levéltára, P659, Missiles, 31. cs. nr. 753./104.
4. Uo. Teleki család marosvásárhelyi levéltára, P1239, Apafi Mihály-gyűjtemény, 9. doboz, 2-1663-6.
5. Uo. 2. d. 1-1664-1. Apafi Mihály vegyes iratai nr. 10. Vö. Bethlen János: *Erdély története. 1629–1673*. Balassi Kiadó, Bp., 1993. 200. Erre hivatkozik: Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török hódoltság korában. 1541–1711*. Bp., 1918. 419.
6. Döbrentey Gábor (szerk.): *Felső-Magyarországi Minerva*. I. Kassa, 1829. 26–27. Jenő elfoglalását követően továbbra is az Erdélyi Fejedelemségnek adózó falvak listája: MNL OL Cista Diplomatica, Colectio Historico-Diplomatica, Mikrofilmen: X9971 45204. *Numerus* nélkül.
7. Paskó Kristóf utasításának ügyre vonatkozó részlete: TMÁO IV. 199–200. Portai tárgyalásai: Uo. 203., 209., 230.; MNL OL P1239 2. d. 1-1665-14.
8. A kérdésre a teljesség igénye nélkül: TMÁO IV. 328.; MNL OL P1239 2. d. 1-1667-3.
9. TMÁO IV. 469-470.
10. Gergely Sámuel (szerk.): *Teleki Mihály levelezése V. 1670-1671*. (a továbbiakban: TML), Athenaeum, Bp., 1910. 19–20, 22; MNL OL P659 31. cs. nr. 753./66. Az esetről való beszámoló: Uo. P1239 3. d. 1-1670-1. Apafi Mihály vegyes iratai, nr. 12.
11. TML V. 23.
12. Uo. 45.
13. MNL OL X4788 11697. Kemény Sámuel gyűjtemény, *Numerus* nélkül. Bethlen János Apafi Mihálynak, Keresd, 1670. január 22.
14. TML V. (Bevezetés), 46, 60, 96–97, 108. Vö. Lukinich Imre: *Az erdélyi hódoltság és végvárai. Második közlemény*. Hadtörténelmi Közlemények, 1912. 1. sz. 374.; MNL OL, Teleki család marosvásárhelyi levéltára, P658, Új rendezés, 13. cs. nr. 3014. a-b/1.
15. TML V. 128.
16. Uo. 129-131, 135–136.
17. Tóth Ernő (s.a.r.): *I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632–1690-es évekről. Második közlemény*. Erdélyi Múzeum, Ajtai Nyomda, Kvár, 1900. 148.; TML V. 129.
18. Uo. 138, 144.
19. Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek. 15. 1669–1674*. (a továbbiakban: EOE), MTA, Bp., 1892. 126; MNL OL P1239 9. d. 2-1670-2.
20. A fejedelmi tanács áprilisi összehívásáról és tanácskozásáról: TML V. 166; Tóth: i. m. 148.; MNL OL P659 19. cs. nr. 665./2-3.
21. Uo. nr. 5. Az instrukció első hat pontja: TMÁO IV. 488–491.
22. TML V. 175; EOE 15. 132-133.
23. TML V. 202.
24. EOE 15. 151–152.
25. TML V. 344–345.
26. Uo. 347, 349–350, 357, 393.
27. TMÁO IV. 498–499.

28. TML V. 457–459.
29. Hegyi Klára: *Egy világbirodalom végvidékén*. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1976. 104, 114.
30. TML V. 466–467.
31. Uo. 459. A fejedelmi tanácsülésről lásd még: MNL OL P659 21. cs. nr. 675./122.
32. Uo. X7314 19048. Colectia Generala, *Numerus* nélkül. Daczó János és társainak instrukciója, Fogaras, 1671. március 12.
33. Uo. P659 22. cs. nr. 685./12–13.
34. TMÁO V. 12-17. Vö. EOE 15. 18–19. passim.
35. MNL OL P659 19. cs. nr. 660./81.
36. TML V. 532–534.
37. Az idézett szöveghelyre: Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága kezelésében (a továbbiakban: ENMLt, RNL KMI), Uzoni Béldi család levéltára, 322. cs. nr. 1. A tárgyalásokról és Erdély megtámadásának kilátásba helyezéséről lásd még: MNL OL P659 19. cs. nr. 660./46, 59–61; Uo. 22. cs. nr. 685./73–74, 97–98, 127–128, 156–157; TML V. 535-536, 540, 569–572; TMÁO V. 42-47. A lefizetéséről: Uo. 40–41.
38. Az idézett szöveghelyekre: Szilágyi Sándor: *Vértanúk a magyar történetből*. Történeti tanulmányok. Pest, 1867. 469–471; A lakodalomra: Tóth: i. m. 150. Az utasítás Daczó Jánoshoz történő elküldésére: MNL OL 19. cs. nr. 660./83. Majd az újabb tanácsúri tárgyalás alapján egy pótutasítás küldésére: TMÁO V. 48.
39. MNL OL P659 33. cs. nr. 762./134, 169.
40. Uo. nr. 162.
41. Az idézett szöveghelyre: Uo. nr. 134. Vö. Uo. nr. 73; TMÁO V. 52, 55-57.
42. MNL OL P659 19. cs. nr. 660./92.
43. A Daczó János által hozott parancslevél: Uo. 33. cs. nr. 762./126. A *kapudzi* érkezésére: Tóth: i. m. 150.; TML V. 587–588.
44. MNL OL P659 19. cs. nr. 660./96–98.
45. TML V. 588.; MNL OL P659 19. cs. nr. 660./96–98.
46. Uo. nr. 25.
47. Uo. Colectia Generală, *Numerus* nélkül. Balogh Máté [Apafi Mihálynak], Nagyhalmágy, 1671. augusztus 26.
48. Uo. P659 33. cs. nr. 762./84.
49. Uo. nr. 72. (Beleértve az idézett szöveghelyeket.)
50. ENMLt a RNL KMI kezelésében, Mike Sándor-gyűjtemény, nr. 1148.
51. TMÁO V. 57-60.
52. ENMLt a RNL KMI kezelésében, Mike Sándor-gyűjtemény, nr. 1148.
53. MNL OL P659 17. cs. nr. 446. Vö. TML V. 605. (Az irat részben idézve lábjegyzetben.)
54. MNL OL P659 33. cs. nr. 762./187.
55. Kulcsár Árpád: *A higany (kéneső) bányászata az Apafi-korban*. In: Horn Ildikó (szerk.): *Perlekedő évszázadok*. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Bp., 1993. 277–329; Lukinich 1918. i. m. 484.
56. MNL OL P659 54. cs. nr. 1112./25–26. Naláczi István veszteségeire lásd még: TML V. 657.
57. Uo. 606. Kapi (gazdasági) problémákról való beszámolója: MNL OL P659 21. cs. nr. 675./40–41.
58. ENMLt a RNL KMI kezelésében, Fejedelmi pénzügyi iratok, 60. cs. nr. 119.
59. Az eddigi tudásunk alapján az erdélyi kormányzat mindenféle egyezkedés nélkül, az oszmánok követelésének teljességgel eleget téve bocsátotta a Halmágy-vidéki falvakat a kettős birtoklású területek sorába. Erre és a konfliktusra összefoglalóan: Lukinich 1918. i. m. 439–445.